

Қазіргі ғылымның дамуындағы оккультті білімнің маңызы

Нигина А. Шермухамедова¹, Темурбек К. Ибраимов^{2*}

Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан

***Корреспонденция үшін автор: temurbek.nuu@mail.ru**

¹<https://orcid.org/0000-0001-6887-2479>

²<https://orcid.org/0000-0003-2104-3125>

DOI: 10.32523/2616-7255-2022-139-2-234-246

Аңдатпа. Ғылым философиясы кезеңдік дамуы жағынан бірнеше бөліктерге бөлінсе, соның ішінде ғылым мен эзотеризмнің арақатынасы қарастырылады. Оған эзотерикалық білім, оккультизм, дін және мифология кіреді. Белгілі философ және ғалым Пол Фейерабенд «Ғылымды ғылыми элитаның идеологиясы ретіндегі орталық орнынан айырып, мифологиямен, дінмен, тіпті магиямен теңестіру керек» – дейді. Яғни, ғылым философиясы бүгінгі таңда ғылым шеңберінен тыс жатқан, бірақ мистикалық танымның пайда болу механизмін нақты түсіндіре алмайтын бірқатар құбылыстар мен жасырын білімдерді таниды. Бұл терминологияда оккультизм немесе оккультті білім деп аталады.

Адам әрқашан мистикалық құбылыстар мен табиғаттан тыс нәрселерді жақсы көреді. Ғылыми немесе логикалық түсініктемесіз заттарды түсіне алмайтын адамдар белгілі бір оқиғаларға жауапты күшті «құдайларды» ойлап табуға тырысты. Оккультизм – адам өміріне әсер ете алатын белгілі бір тылсым күштерге сену. Бұл күштермен байланыс тек риясыз адамдарға ғана қолжетімді. Бұл күштермен байланысуға көмектесетін оккульттік тәжірибелер бар. Православие шіркеуі оккультизмді христиандыққа еш қатысы жоқ қауіпті құбылыс деп санайды. Оккультизм өзін-өзі дамыту және Жаратушыдан тыс өмір идеясына негізделген. Жақсылық пен зұлымдық ағашының дәмін жазасыз ғана емес, қандай да бір пайдасы бар деген қате пікір адам жүрегіне зиян. Оккультизм тәкаппарлық күнәсымен және адам, мысалы, табиғат күштеріне жүгініп, осы дүниенің барлық қиындықтарына өз бетімен төзе алады деген сеніммен тығыз байланысты.

Бұл мақалада оккультизм мен оның белгілі бағыттарына тоқталып, олардың терминологиялық ерекшеліктерін, мағынасы мен мазмұны ашылды. Қазіргі ғылымдағы оккультизмнің рөлі, ғылым мен оккультизмнің арақатынасы, тарихи талдаулар талқыланды. Оккультизмнің тарихи маңызы, оккультизмнің пайда болуы мен дамуы, оның негізгі салалары мен бағыттары, бүгінгі күнгі маңызы көрсетілді.

Түйін сөздер: ғылым философиясы; оккультті білім; оккультизм; эзотеризм; оккульттық философия.

For citation:

Shermukhamedova N.A., Ibraimov T.K. The Importance of Occult Knowledge in the Development of Modern Science // Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU. Historical sciences. Philosophy. Religion Series. 2022. – Vol. 139. – №. 2. – С. 234-246. DOI: 10.32523/2616-7255-2022-139-2-234-246

Для цитирования:

Шермухамедова Н.А., Ибраимов Т.К. Значение оккультных знаний в развитии современной науки // Вестник ЕНУ им. Л. Гумилева Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение. – 2022. – Т. 139. – №. 2. – С. 234-246. DOI: 10.32523/2616-7255-2022-139-2-234-246

Кіріспе

Оккультизм – рухани әлемге еруге, басқа дүниенің күштерін танып-білуге және меңгеруге деген ұмтылысты білдіретін мистикалық ілімдер мен культтер. Оккультизмде табиғат пен кеңістікте адам бойында жұмбақ, табиғаттан тыс күштерді ашуға және ашуға болады деп есептеледі. Оккультизм осы күштерді меңгеруді және осылайша жердегі неғұрлым кемелді өмірге қол жеткізуді талап етеді.

Аңыз бойынша, ежелгі грек ойшылдары Пифагор, Платон, Эмпедокл, Демокрит Шығыстың құпия рухани орталықтарында тәлім-тәрбие алып, Мысыр тылсымына кіріскен. Бұл жұмбақтар арқылы берілетін білім әртүрлі атаулармен белгілі: ежелгі ғылым, құпия доктрина, эзотерицизм, герметизм, магия, теософия және т.б. Дегенмен, бұл білімнің ең адекватты, жалпы атауы «оккультизм» сөзі (Неттестеймский, 1994:56).

Бұл термин латын тілінен шыққан *occultus* – құпия, қараңғы, жақын – табиғат пен адамның жасырын жағы туралы ілімді білдіреді, құпия ғылымдардың (астрология, алхимия, табиғи магия сияқты) синтезі арқылы түсініледі және оны меңгеру арқылы жетекші болады.

Оккультизм дін, ғылым және философия арасындағы шекарада тұрады. Аяңды білімнің негізгі көзі деп тани отырып, ол бір кездері біртұтас Құпия ілімнің үзінділері болып табылатын барлық діндердің бірлігі қағидасына негізделген діни философияның белгілі бір түрі ретінде әрекет етеді.

Оккультизмде екі тармақты ажырату әдетке айналған: Мысыр мен Вавилоннан шыққан батыс және Үндістаннан шыққан шығыс. Соңғысына теософия («құдайдың даналығы») деген ат берілді. Е.И. Блаватский

ұйымдастырған теософиялық қоғам оккультизмнің шығыс тармағын дәл көрсетеді (Безант, 2005:116).

Білімнің оккульттік синтезін тұтастай философиялық жүйе ретінде, оккультизм философиясы ретінде қарастыруға болады. «*Philosophia occulta*» термині алғаш рет XVI ғасырда қолданылған. Агриппаның оккультизм философиясы – астрологияның, алхимияның, герметикалық медицинаның, кабалистиканың, девиацияның (болашақтық өнері), психургияның (психикалық күштер мен жан құмарлықтарын меңгеру) синтезі болып табылады. Сондықтан «табиғи магия» Агриппаның «оккультизм философиясының» синонимі болуы ғажап емес.

Сөздің неғұрлым тар және адекватты мағынасында «оккультизм философиясы» термині оккульттік білімнің философиялық негізделуін, сондай-ақ кейбір философиялық ілімдердегі «оккульттік шындықтардың» сынуын білдіреді.

Зерттеу әдістері

Зерттеуде ең алдымен тарихилық принципі қолданылды. Дегенмен, индуктивтілік және дедуктивтілік туралы қорытындылар жасалды. Әрбір бөлімде қоғам мен ғылымның дамуы кезіндегі күнделікті өмірден алынған мысалдармен нығайтылатын негізгі әдебиеттерден дәлелдер мен тезистер берілді.

Талқылау

Оккультизм туралы алғашқы құпия трактат – Гермес Трисмегисттің (б.з.б. II ғ.) Изумруд тақтасы. Кейіннен оккульттік ғылымдар өз атымен «герметизм» деп аталды (Папюс, 2003:8).

III ғасырдағы Александрия мектептерінде оккультизм алхимия, астрология және каббалаға бөлінді. Теориялық негіз ретінде «Изумруд тақтасындағы» «жасырын ғылымдар» әдісі зерттелді. Орта ғасырларда Еуропада оккультизмге кең үндеу Лулл мен Альберт фон Болштедтің бастамасымен болды. Еврей тіліне негізделген Ллулл Каббаланың біріктірілген теотонологиялық доктринасы «ғаламның барлық құпияларын» түсіндіретін жүйе ретінде атап өтілді. Оның жұмысын Нетшеймдік Агриппа мен Афанасий Кирхерл (1602-1680) жалғастырды. Сиқырлы білімді Р. Бэкон, Н. Фламель (XIV ғасырдың соңы), Парацельс, Ян Баптист Гельмонт, жұмбақ кейіпкерлер мен жұмбақ шифрларға толы оккультизммен айналысты. Дж. Бруно, Н. Коперник және Ф. Бэкон оккультизмді хоббиге айналдырды. XVI-XVIII ғасырларда жаратылыстану мен материализмнің дамуы оккультизм философиясына деген сенімді әлсіретіп жіберді: химия, математика, астрономия «герметикалық ғылымдарды» сығып тастады. XIX ғасырдан бастап оккультизм мистикалық ойлау шоқжұлдыздарының арасында қайта туды. Ғылыми ортаны жақтаушылар екі бағытқа бөлінеді: бір жағынан – спиритизм мен қара магия, екінші жағынан – батысты біріктіру және шығыс жүйелерінің оккультизмі [3, с. 65]. Теософия буддизм мен даосизмнің және йогилер философиясының әсерінен қалыптасады. Ресейлік Е. Головин оккультизмнің ең ықпалды өкілі болып табылады. XIX ғасырдағы француз философы аббат Констан Левидің бүркеншік атымен каббализм сиқырлы оккультизмнің қазіргі жақтаушыларының бірі болып табылады (Истоки тайноведения, 1994:42).

Қазір кезде оккультизмнің отызға жуық түрі бар, олардың ішінде оккультизм ең кең таралған, ал герметизм эзотерикалық білімнің ең көне саласы болып табылады. Ежелгі Шығыста дамыған оккультизмнің бұл саласы Шығыс елдерінде әлі күнге дейін халық медицинасында кеңінен қолданылады. Ғылым шеңберінен келіп, оккульттік білімнің

пайда болуы туралы илаһи концепция діни тұрғыдан және атақты оккультист, құдайлық құдіреті мен эзотерикалық қызметі бар тарихшының әдебиеті мен өмірінен талқыланады. Оларға ақыл-ойдың табиғаты, оның механизмі, психикалық білім мен құдайлық білімнің өзара тәуелділігі және ақыл-ойдың әрекеттегі рөлі жатады.

Шығыс діндерінің, христиандық пен грек философиясының эллинистік синтезі кезінде (б.з. I-IV ғ.), сондай-ақ Қайта өрлеу дәуірінде (XV-XVI ғ.) философияға оккультизм ерекше күшті әсер етті. Дәл осы кезеңдерде оккульттік-философиялық ілімдердің негізгі бөлігі түседі (Шмаков, 2005:103).

Жалпы, оккультизм философиясына келесі ілімдерді жатқызуға болады:

- пифагоризм;
- герметизм («Corpus Hermeticum» – мифтік данышпан Гермес Трис-мегистке жатқызылған діни-философиялық жазбалар жиынтығы, бұл «үш есе ұлы» дегенді білдіреді),
- гностицизм;
- неоплатонизм (ең алдымен Порфирий мен Ямвлих тұлғасында);
- «табиғи магия» немесе «оккульттік натурфилософия» (Агриппа Неттесхайм, Парацельс, Марсилио Фичино және т.б.);
- каббалистік философия (Пико делла Мирандола);
- «Христософия» (Дж. Боемнің христиандықтың эзотерикалық философиясы);
- теософия (Х.П. Блаватский) және Үндістанның «құпия философиясы» (оккультизмнің шығыс тармағы);
- Р. Штайнердің антропософиясы;
- Р. Гюенон мектебінің эзотерикалық дәстүрлілігі;
- К. Кастанеданың «сиқырлы білім» философиясы (Ямвлих, 2006:7).

Бұл ілімдердің әрқайсысы оккульттік доктринаның өзіне тән белгілерімен ерекшеленеді:

1) Герметизмдегі немесе гностицизмдегі сияқты діни-мистикалық формада немесе

жасырын білімге кірісу түрінде әрекет ететін аян идеясы, иерофанттан шеберге, мұғалімнен шәкіртке берілетін ілім. Төтенше профандық нұсқа – доктринаны «қасиетті жазба» ретінде қабылдау;

2) білімді таза рационалды түрде білдірудің мүмкін еместігінен туындаған символизм және аллегоризм, сондай-ақ ілімнің мағынасын кездейсоқ оқырмандардан жасыру қажеттілігі. Осыған байланысты барлық оккульттік-философиялық ілімдер үшін философиялар (философиялық ұстанымдар) мен мифологемалардың (мифологиялық образдар) тоғысуы тән;

3) адамның абсолюттенуі: оның кеңістіктегі орталық орнын және оның рухани эволюциясының шексіз мүмкіндіктерін танудан герметизмде, гностицизмде және теософияда адамды құдайландыруға дейін. Бұл идеяның шарықтау шегі – адамның бүкіл ғаламның құтқарушысы, оның құдайлық толықтығына қайта оралуы туралы гностикалық идеясы (гр. плерома – толықтық, молшылық, көптік);

4) оккульттік философияның практикалық сорттарына ғана емес (мысалы, «табиғи магия»), сонымен қатар неоплатонизм сияқты алыпсатарлық ілімдерге (құрмет төленетін магиялық-жұмбақ практика (Бердяев, 2011:12).

Оккультизмнің мақсаты көзге көрінетін, жасырын құбылыстар арқылы болмыстың жасырын, көрінбейтін жағын, заттардың құпия қасиеттерін түсіну. Бірақ бұл дүниенің құпия жағы неде және көрінбейтіннің көрінетінге, сырдың көрінетінге қатысы қандай?

Бұл сұраққа жауап беру үшін табиғатты кітаппен бейнелі салыстыруға көшейік. Біздің алдымызда келесідей сипаттауға болатын кітап бар деп елестетіп көріңіз. Оның қатты мұқабасында жарияланған көптеген беттері бар, көптеген кейіпкерлерді қамтиды. Оны өндіруге қағаз бен бояудың белгілі бір мөлшері жұмсалды.

Бұл жағдайда біз, олар айтқандай, кітаптың көрінетін жағын сипаттадық.

Астрономдар Күнді, Марсты және басқа да жұлдыздар мен планеталарды осылай сипаттайды және анықтайды, олардың жүйедегі орнын, мөлшерін, көлемін, тығыздығын, заттың құрылымы мен құрамын, сәулелену спектрін және т.б. Бұл таным әдісі басқа жаратылыстану ғылымдарына да тән.

Бірақ кітаптың мәні мен мақсаты оның мазмұны болатыны сияқты, көрінбейтін ойлар, көрінетін белгілермен өрнектеледі, ал табиғаттың өзінде, барлық заттар мен құбылыстарда жасырын, көрінбейтін маңызды мән бар, оны көрінетін белгілер-әріптер арқылы бағалауға болады.

Болмыстың бұл көрінбейтін жағын, заттардың құпия қасиеттерін ненің күшімен бағалай аламыз? Белгі мен ой арасындағы, заттың көрінетін түрі мен оның жасырын мәні арасындағы тұрақты байланыс, тұрақты байланыстар арқасында.

Кез келген құбылыста жасырын, көрінбейтін нәрсені ашу үшін табиғат кітабын «оқу» керек, яғни. оқу ережелерін немесе таным әдістерін білу.

Оккультизмде бұл ұқсастық (аналогия) және тонер (үштік) әдістерін қарастырсақ. Бұл әдістердің мәнін сипаттамас бұрын, заттардың жасырын қасиеттерін анықтайтын болмыстың өте көрінбейтін, жасырын жағы не екенін анықтау керек.

Кітаптың көзге көрінбейтін жағы жанды, ойлаушы рухтың көрінісі болса, заттардың көрінбейтін жақтары болмыстың өміршеңдігі мен жандылығының көрінісі.

Осыған байланысты оккультизм материяны, жалпы табиғатты жандандыратын гилозоизмге және Құдайды ең жоғарғы рухани болмыс ретінде бүкіл табиғатқа құйылған деп бекітетін пантеизмге жақын. Осы құдайлық (өмір беретін, рухани) субстанцияның – дүниелік жанның болуы философтар Махаббат пен Дұшпандық (Эмпедокл), заттардың жан дүниесі (Талес), симпатия мен антипатия (Агриппа Неттсхайм) деп атаған заттардың оккульттік қасиеттерін анықтайды. өмірлік күштер және т.б. (Лосев, 2008:77).

Біртұтас әлемдік жанның арқасында бір-біріне ұқсамайтын және бір-бірінен алшақ болып көрінетін заттар мен табиғат құбылыстары арасында, атап айтқанда адам мен белгілі бір планета немесе табиғи элемент, минерал, өсімдік, жануар немесе біртектес заттардың жекелеген бөліктері арасында әмбебап байланыстар туындайды.

Бұл байланыстардың көпшілігі бізге астрологиядан, алхимиядан, герметикалық медицинадан, гомеопатиядан және т.б. Әлемнің оккульттік суретіндегі бұл байланыстардың табиғаты таң қалдырады. Осылайша, Агриппаның айтуынша, яшма қанды тоқтатады, хамелеонның аяқ-қолдары арқылы жануы жаңбыр мен күн күркіреуін тудырады және т.б. (Холл, 2007:43).

Табиғаттың маңызды көрінбейтін жағы ретіндегі дүниелік жан принципіне сүйене отырып, оны түсіну арнайы әдістер арқылы жүзеге асырылады. Соның бірі – ұқсастық әдісі.

Оккультизм философиясы үшін бұл принцип келесідей көрінуі мүмкін: ұқсастықты ұнату арқылы түсінеді. Барлығында бәрі бар және бәрі бәріне ұқсас. «Төмендегі нәрсе жоғарыдағыға ұқсас және керісінше», – дейді Герместің Изумруд тақтасында. Барлығы ұқсас: дүниелерді басқаратын заң жәндіктердің өмір сүруін де басқарады. Жасушаның сырын (тірілердің құрылыс материалы) түсіну Жаратушының сырын түсіну деген сөз. Адамның құрылымын түсіну – ғаламның құрылымын білу деген сөз. Осыдан адам «кіші әлем» – микроәлем, ал Ғалам – «үлкен әлем» – макрокосм деген ой туындайды (Неттестеймский, 1994:74).

Сонымен бірге, дүниелердің әрқайсысы өзінің үштұтастығында көрінеді және ашылады. Бұл әлемнің көрінбейтін жағын түсінудің екінші жолы – Тернер әдісі.

Осыған сәйкес «үлкен әлемнің» үш жоспары бар:

– ұқсастық, ұқсастық арқылы түсінуге болатын рухани немесе құдайлық жоспар;

– рухани және физикалық дүниелерді байланыстыратын, сананың ерекше

күйлерінде қабылдауға қол жетімді және адам қайтыс болғаннан кейін шындыққа айналатын астральды жазықтық, т.б. оның рухани және тәндік болмысын ажырату;

– сананың тірі, ояу күйінде сезім мүшелерімен қабылданатын физикалық жазықтық.

Осыған сәйкес адамның «кіші әлем» ретіндегі үштұтастығы: өлмейтін рухта, өлмейтін дене және оларды біріктіретін жандандыратын принцип – жан, немесе астральды дене көрініс табады.

Осылайша, адам өз ішінде үш әлемнің немесе үш жазықтықтың: физикалық, астральды және құдайлық көріністерін қамтиды және осы үш әлемде әрекет ететін барлық заңдарға бағынады. Сондықтан адамды тани отырып, біз дүниені тұтастай тани аламыз. «Өзінді өзің таны» формуласы осы мағынада.

Оккультизм – адам мен кеңістіктегі жасырын күштердің бар екендігін мойындайтын, оларға қарапайым адамның тәжірибесі арқылы қол жеткізілмейтін, бірақ арнайы бастамадан (инициациядан) және арнайы психикалық дайындықтан өткен «бастамашыларға» қолжетімді ілімдердің жалпы атауы. Сонымен қатар, бастау рәсімінің мақсаты – «құпия білім» деп аталатын нәрсеге қол жеткізуді ашатын сананың ең жоғары деңгейіне жету. Бұл «құпия білім» деп аталатын сиқырдың негізінде, оның ішінде экстрасенсорлық қабылдау, биоэнергетика, уфология және т.б. Соңғы жылдары оккультизм ғылымдарының ілімдері – экстрасенсорлық қабылдау, биоэнергетика, уфология, карма, гипноз, парапсихология және т.б., әсіресе ғылыми зиялылар арасында кеңінен тарады. Бұл ретте Рерих пен Блаватскийдің Агни Йога ілімін дамыту жөніндегі еңбектері маңызды рөл атқарды (Папюс, 2003:43).

Адам болмысының рухани саласы өзара тығыз байланысты нанымдар мен өмірлік факторлардан, яғни іс-әрекеттерден тұрады. Сенім де адамның рухани болмысының көрінісі ретінде белгілі бір өмір салтына жетелейді.

Оккультизмнің бүкіл тарихында «оккультизм» термині әртүрлі мағынада қолданылған. Қазіргі заманда «оккультизм» терминін қолдану әдетте XIX ғасырда дамыған эзотерицизмнің формаларына және олардың XX ғасырда пайда болған бөліктеріне қолданылады (Shlik, 1997:135).

Ежелгі және жаңа тарихтан белгілі болғандай, адам әрқашан рухани әлем туралы белгілі бір түсінікке ие және әрқашан рухтармен байланыста болуға тырысады. Қазіргі ғалымдардың көпшілігі діннің қарабайыр формасы табиғатқа табыну деп санайды, атап айтқанда: анимизм, тотемизм, фетишизм. Бұл ойлардың мәні адам ғаламды және табиғатта және қоғамда болып жатқан барлық процестер мен құбылыстарды басқаратын белгілі бір жоғары күшке сенетіндігінде болды. Бұл күштер жеке немесе жеке емес болып қалады. Осылайша, анимизм табиғатты толығымен толтыратын және адамның табиғатпен қарым-қатынас процесі мен сипатына әсер ететін рухтарға деген сенімді білдіреді. Тотемизм және фетишизм – бұл белгілі бір адам, жануар немесе тіпті жеке рухы бар кез келген жансыз заттың нақты үйлесімі. Осы нанымдардың табиғатынан қарабайыр адамның рухани әлемнің табиғаты туралы белгілі бір идеясы болған деп қорытынды жасауға болады. Ол көрінетін және көрінбейтін әлемдердің арасындағы айырмашылықты көрді, олар үшін рухтардың нақты болмысы өзгермейтін шындық болды. Бірақ ол рухани әлемнің заңдарымен онша таныс емес, ол бүкіл рухани әлемнің мәні мен жеке рухтар туралы өте бұрмаланған түсінікке ие. Осылайша, ол көрінетін және болып жатқан нәрсенің артында рухани әлем бар деп сенді, бірақ ол рухтар әлемін ажырата алмады, сондықтан көбінесе зұлым рухтарға табынады немесе оларды жансыз етеді.

Эволюциялық теорияға негізделген қазіргі заманғы ғылым адамның бейнесін қате, мифтік кейіпкер ретінде қарастырады және оларды адам санасының дамуымен және логикалық ойлаудың жетілмегендігімен түсіндіреді. Христиандық

көзқарастар мұны басқа тұрғыдан ұсынады. Адамның ұрпақтарының құрамына кіретін, ата-бабаларының тәубесін қабылдамаған адам ұлдары өмірдің шынайы принциптері мен дұрыс ойлау тәсілін бұзды, бұл ең алдымен олардың Құдайға деген сенімі түрінде және мазмұнында көрінді. Бұл тұқым көпшілікті құрады, сондықтан діни нанымдардың дәлелдерімен олардың мұрасы бүгінгі күнге дейін сақталды, сондықтан олардың діни көзқарастары ерекше болды.

Белгілі бір дәрежеде әлемнің барлық діндеріне тән негізгі ережелері мыналар болып табылады:

1) Бірыңғай, абсолюттік шындық бар, мәңгілік, түсінбейтін болмыс, барлық көрінетін болмыстан бұрын;

2) бұл шындық бірден үшбірлікке ашылатын логоста, Құдайда еркін және түсініксіз түрде көрінеді;

3) көрінетін үшбірліктен ғарыш тәртібін басқаратын рухани зерделі мәндер шығады;

4) адамның эволюциясы көптеген инкарнациялар арқылы жүзеге асады, олардан тек өзінің құдайлық мәнін тану және өзін құрбан ету арқылы ғана құтылуға болады.

Алайда оккультизм діни мистицизмнен біршама ерекшеленеді. Мистицизмнің мақсаты – жанның Құдайға көтерілуі, Құдай туралы ойлау және Құдаймен қосылу. Оккультизмнің мақсаты – болмыстың абсолютті, құдайлық құпияларын білу. Оккультизм табиғат пен адамның жасырын күштері туралы үйретеді, бірақ ешқашан болмыстың құдайлық негізіне тереңдемейді.

Бұл оккультизмнің дінге қатысының мәніне тоқталсақ. Оккультизм, әсіресе практикалық, қолданбалы бөлігінде табиғат пен адамды зерттеудің ғылыми әдісіне жүгінеді (табиғи магияда, алхимияда, астрологияда, герменевтикалық медицинада және т.б.). Ғылым тарихында (қайта өрлеу дәуірінде) магия мен жаратылыстану бір-бірімен тығыз байланыста болған кезең болды. Ғылымның ең радикалды

тарихшылары, жалпы алғанда, қазіргі жаратылыстану заттардың жасырын қасиеттерін бақылауға және тәжірибе жасауға бейімділігімен табиғи сиқырдың топырағынан пайда болды деп есептейді.

Соған қарамастан қазіргі ғылым оккультизмді келесі себептерге байланысты жоққа шығарады.

1. Оккультизмнің дереккөздерге, әсіресе көне дереккөздерге соқыр сенімі, олар көбінесе өте күмәнді.

2. Оккульттік білімнің эзотеризмі, оның тек бастамалардың, адептердің тар шеңберіне ғана қолжетімділігі.

3. Оккульттік ілімдерде эксперименттік зерттеулерге қарағанда аян рухының басым болуы.

4. Ұқсастық әдісін қолдану оккультизмде ең бастысы болса, ғылымда ол ең аз дәлдік пен нанымды болып саналады (Faivre, 1996:88).

Адам өмірінің рухани саласы этикет пен өмірлік факторлардан, яғни бір-бірімен тығыз байланысты әрекеттерден тұрады. Этикет адамның рухани болмысының көрінісі ретінде белгілі бір өмір салтын шығарады. Егер сенім тынышталып, Құдайдың рақымымен сақталса, онда өмір үйлесімділікке, сұлулыққа, қуаныш пен жан тыныштығына толы болады. Егер адамның сеніміне зұлым рух әсер етсе, онда ойлау ғана емес, өмір салты да бұзылады.

Геродот өзінің «Тарих» еңбегінде халықтардың әдет-ғұрыптарын, діни сенімдерін сипаттайды. Оның жұмысын талдай отырып, сол кездегі адамның жақсы әдеттері болғанын көруге болады: «адамдар этикет ережелерін бұрыннан білген және оларды үйренуі керек», – деп жазды (Ладоренко, 1996:81). Бұл ережелер идеалдан алыс болса да, олар қоғамды толық деградациядан сақтап қалды.

Оккультизм мен изотермиялық білімнің байланысына тоқталсақ. Көптеген адамдар оккультизмді эзотеризммен шатастырады. Кітап авторлары мен баспагерлер эзотеризм мен оккультизмнің айырмашылығын білмейді. Көбінесе

әдебиеттер «эзотерикалық» деген атаумен сатылады: түс, минералдар, су, нумерология, пальмистика, физиогномия, карталардағы болжау, шөп медицинасы, арман кітаптары, фэн шуй және т.б. Шын мәнінде, мұндай әдебиеттің эзотеризмге ешқандай қатысы жоқ. Бұл оккультизмнің бағыттары.

Оккультизмге немесе эзотеризмге қызығушылық танытатын кез келген адам, тіпті одан ақша табатын сарапшы да оккультизм мен эзотеризмнің не екенін нақты түсінуі керек. Білім нақты құрылымын, жіктелуін түсінбей таралады. Тіпті адам оккультизм мен эзотеризм туралы толық білім жиынтығының бақытты иесіне айналса да, ол жай ғана білім. Ол көліктің барлық бөлшектері бар бірақ ешқайда бара алмайтын адамға ұқсайды. Машинаның егжей-тегжейлі сызбасынсыз оны құрастыру өте қиын болады. Ал егер солай болса, бұл машина айдалады деген дұрыс емес. Сондықтан оккультизм мен эзотеризмнің жіктелуі мен құрылымын түсінбей, түсінбей, маманның өз мамандығының нағыз кәсіби маманы болып өсуі өте қиын болады. Рухани ізденушіге қараңғыда өз «таңбасын» табу қиын. Өйткені бұл ғылымдарда көптеген жолдар бар. Құрылымды білу үшін он жақсы кітапты оқу, оларды зерттеу жеткілікті және нәтиже болады. Егер адам нумерологиямен айналысса немесе арман туралы кітап жазған болса, ол адамдарды шатастырып, эзотеризммен айналысамын деп айтпауы керек. Егер ол оккультизм ғылымдарымен айналысса, ол эзотерик емес, оккультист.

Оккультизм туралы кітаптар дүниетанымды кеңейтеді, руханилықты арттырады және қабілеттерді дамытуға көмектеседі. Қабілеттер өз кезегінде материалдық дүниеде табысқа жетуге – билікке ие болуға, мансап жасауға мүмкіндік береді. Яғни, окклюзивті білім сізге әлемді басқаруға көбірек мүмкіндіктер береді. Кез келген күш әрқашан окклюзивті білімге негізделген. Бұл билік – осы адамдарды, халықтар мен мемлекеттерді басқару қабілеті. Тек окклюзивті білім ғана адамды билікке (әлемді басқаруға) қозғайды.

Олай болса оккультизм – дүниені түсінуді кеңейтетін, адамның қабілеттерін дамытуға және материалдық әлемде билікке ие болуына көмектесетін байыпты бағыт.

Эзотеризм – өз бетімен білім алу, материалдық дүниенің құндылықтарынан аулақ болу. Мүмкіндігі зор адамның бір нәрсені саналы түрде жасай алатыны да, жасамауы да нақты күш. Мұндай адам өмірде өз жолын саналы түрде таңдай алады. Ол өзінің әрбір сөзінің, ойының, сезімінің немесе іс-әрекетінің салдарын көреді. Адам саналы таңдау арқылы бүкіл әлемнің тағдырына әсер етеді. Адамның өзін, дүниетанымын саналы түрде өзгерту, сүйіспеншілікті, ризашылық пен түсіністікті күшейту, қоршаған әлемге ықпал етуден толығымен бас тарту адамды әлемде барған сайын ықпалды болуға жетелейді. Сонымен эзотеризм материалдық байлықтан, атақ-даңқтан, материалдық қуаттан саналы түрде бас тарту тәсілі ғана емес, ол шынайы күшке апаратын жол, нұрлы жол, Жаратушыға апаратын ең қысқа жол.

Рухани даму жолында нәтижелі жұмыс істеп, түрлі рухани ағымдар мен сансыз әдебиеттерде адаспау үшін діннің, эзотеризмнің, оккультизмнің айырмашылығын түсіну қажет. Өзін-өзі жетілдірумен, өзін-өзі жетілдірумен айналысу үшін дұрыс теориялық негіз қажет.

Эзотерицизм де, оккультизм де білімді, тәжірибені және сенімді пайдаланады. Дегенмен, олардың арасында үлкен айырмашылық бар – бұл түпкі мақсат. Егер эзотеризм рухани дамудың жолы болса, ол бізді қоршаған әлемді және өзімізді түсіну арқылы Жаратушыны тану. Жаппай оккультизм адамның қалауына қызмет етеді, материалдық әлемде адамға күш береді. Егер ғалымдар материяны зерттесе, оккультисттер ондағы энергияның көрінісін көреді.

Адам әрқашан тылсым құбылыстар мен табиғаттан тыс құбылыстарды жақсы көреді, таң қалдырады және оларға ұмтылады. Тіпті қазіргі ғылымның өзі ғылыми немесе логикалық түсіндірмесі жоқ құбылыстардың

бар екенін мойындайды. Көрсетілетін білім теология немесе метафизика емес, оккультизм туралы ғылымдар.

Ғылым философиясы мен қазіргі ғылым оккультизмге келесідей анықтама береді. Оккультизм деп қоғамдық өмірде, теориялық тұрғыдан бар, бірақ іс жүзінде расталмаған табиғатта бар заттар мен құбылыстарды айтады. Ғылыми пән ретінде ол алдымен адамды, сонымен бірге ғарыштық және табиғат құбылыстарын ұйымдастырады (Pierre, 1993:243).

Ғылым философиясы тарихындағы қазіргі ғылым мен оккульттік білімнің логикалық байланысын қарастырсақ.

Әйгілі оккультист теоретик және практик Рудольф Штайнер былай деп жазды: «Окультист сөйлегенде, ол догма бермейді, ол өзінің өмірлік тәжірибесін береді, оған астральды және рухани жазықтықта не көргенін немесе осындай танымал мұғалімдердің не бар екенін айтады. оған ашылды» (Xondzinskiy, 2001:17).

Мысалы, ықпалды сиқыршы Алистер Кроули өзінің «Заң кітабын» көзге көрінбейтін рухтың бұйрығымен транс күйінде жазды. Ал белгілі экстрасенс Аллан Чумак өзінің «Ғажайыптарға сенушілер үшін» кітабында «ауысымдық жұмыстың» басында сөйлеген дауыстары арқылы оған шеберлігін үйреткенін айтады. Ол нені ашқандарын сипаттап, оны дәрігерлік тәжірибесінде басшылыққа алды. Сонымен қатар, Чумак дауыстар оның қабілеттерін адамдарды емдеуге және бір мезгілде оларға зиян келтірмеуге, сондай-ақ әлемдік тәртіп туралы айтуға үйреткенін айтты (Rorti , 1991:78).

Оккультизмнің өркендеуі дағдарыс кезінде, әлеуметтік сілкіністер кезінде, адамдар қандай да бір көзге көрінбейтін көмекке жүтінгісі келетін, болашақты білгісі келетін, қарапайым сиқырлы жолмен бақытсыздықтың алдын алуды қалайтын және оны оңай ақшақұмарлар пайдаланады.

«Күпия білімге» құмарлықтың өткір кезеңі өтіп кетсе де, оккультизмге деген құмарлық созылмалы күйінде қалды. Ол

адамдардың күнделікті, күнделікті өміріндегі қастандықтар мен бойтұмарлар, ырымдық белгілер мен астрологиялық болжамдар, сондай-ақ сананы кеңейту және бойындағы жасырын қабілеттерді ашудың барлық әдістері ретінде көрінеді.

Табиғи емес ілімдер бізге Батыстан да, Шығыстан да келеді. Бұл негізінен қоғамды демократияландыру деп аталатын фондағы идеялық-рухани плюрализмнің немесе толеранттылықтың дамуымен байланысты.

Білімсіз «сенуден» жаман ештеңе жоқ. Сіз сенетін нәрсе ресми түрде дұрыс болса да. Дін мен материализмнен тыс «үшінші жол» деп аталатын барлық «ақиқат туннельдерін» толық зерттеу маңызды. Бірақ бұл үшінші жол да сенімнің нысаны болып табылады және кеңістік ерекше болуға ұмтылмауы керек.

Эзотерикалық бағытта кез келген сыртқы, интеллектуалдық білімді құнсыздану үрдісі бар. Бұл үлкен қателік. Егер біз дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырмасақ, егер біз біліммен жұмыс жасау жүйесін жасамасақ, онда алғашқы жұмбақ тәжірибенің өзі абсурдтық эксцентрицизмге, ең жаманы – сары үйге әкеледі. Сондықтан дұрыс көзқарас сыртқы және ішкі білімнің, ұтымды білімнің және интуитивті білімнің тепе-теңдігінде болады. Біз оны «жүректен ойлау және миды сезіну» деп атаймыз.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, «эзотерицизм – мистицизм» қатынасын, сондай-ақ «эзотерицизм – оккультизм» қатынасын теория мен практика арасындағы қатынас ретінде көрсетуге болады деген қорытынды жасауға болады.

Мистицизм оккультизмнен «қасиеттімен» тікелей әрекеттесуге бағытталғандығымен ерекшеленеді. Егер мистицизм тұлғаның өзгеруі мен жетілдірілуіне мақсатты мән берсе және индуизмнің азаттығы, буддалық ағартушылық және христиандық құтқарылу ретінде түсінілетін қасиетті бастауға бастаманы белгілесе, оккультизм

практикалық пайда алуға немесе болашақты болжауға бағытталған болуы мүмкін.

Айта кету керек, эзотерикалық ілімдердің міндетті түрде мистицизм мен оккультизмде практикалық көрінісі бар деген тұжырыммен барлық зерттеушілер келіспейді. Атап айтқанда, Е.Г. Балагушкин (Балагушкин, 2001:216), оның пікірінше ол келтірген мысалдар басқаша болжайды. Мәселен, адамның үйлесімді дамуы институтында Г.И. Гурджиев (Балагушкин, 2001:218) әртүрлі әдістерді кеңінен қолданады, оларды оккультизм немесе психотехника деп атауға болады.

Эзотерикалық ілімдердің қазіргі «өркениетті» жақтаушылары қолданатын тәжірибелердің басым көпшілігі антика және классикалық эзотерикалық ілімдердің гүлденген кезі (XVIII – XX ғасырдың басы) жақтаушылары әзірлеген модификацияланған психотехника мен оккультизм тәжірибелер болып табылады. Осылайша, мұндай қарсылықтар нақты тарихи дәлелдерге негізделмеген, керісінше, зерттеушілердің «психотехника», «мистика» және «оккультизм практика» ұғымдарына салған мағыналарының айырмашылығына негізделген.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, эзотерицизм – мистикалық немесе оккультизм тәжірибені қайта құру және жаңғырту үшін қажетті символдық ғалам құрылатын, иррационалды қайнар көзі бар білімнің ерекше түрі деп қорытынды жасауға болады. Бұл мистикалық және оккультизм тәжірибелерді құруға болатын теориялық негіз.

Мистика мен оккультизм, өз кезегінде, тәжірибенің ерекше көп бағытты түрлері болып табылады, соның арқасында эзотерикалық білім қоры кеңейіп, толықтырылуы мүмкін.

Қорытынды

Оккультизм – «ғылым» деп аталатын «ашық білімге» қарсы «жасырын білім» және «табиғаттың көрінбейтін күштері» туралы

ілім. Бұрын эзотерицизмнің синонимі ретінде қолданылғанымен, оккультизм шын мәнінде кеңірек ұғым. Аты аңызға айналған кейіпкерлердің бірі Гермес кейде Трисмегисттен кейін герметизм деп аталады. Бұл ағылшын тілінен аударғанда – «салт», сиқыршылық тәжірибе, құпия білім дегенді білдіреді. Қазіргі ғылым оккульттік ілімдердің көпшілігін «табиғаттан тыс нанымдар» ретінде жіктейді.

XX ғасырдың әртүрлі жазушылары «оккультизм» терминін әртүрлі мағынада қолданған. Мысалы, неміс философы Теодор В.Адорно өзінің оккультизмге қарсы тезистерінде бұл терминді иррационалдықтың жалпы синонимі ретінде қолданған. Басқа автор Роберт Амаду 1950 жылдары оккультизм терминін эзотерицизмнің синонимі ретінде пайдаланды, бірақ кейінірек бұл тәсілді эзотерик Марко Паси «артық» деп санады. Амадодан айырмашылығы, басқа жазушылар «оккультизм» мен «эзотерицизмді» өзара байланысты болса да, бөлек құбылыстар деп есептеді. 1970 жылдары социолог Эдвард Тирьякян

оккультизмді эзотерицизмді ажырата отырып, тәжірибелер мен әдістермен бірге қолданды.

Оккультизм кең мағынада табиғат құпиялары туралы физикалық, психикалық, ақыл-ой және рухани, герметикалық және эзотерикалық ғылымдар деп аталады. Батыстың эзотерикалық дәстүрлерінің негізін құрайтын оккультизмнің негізгі құрамдас бөліктерін гностицизм, алхимия және магия, неоплатонизм және каббала туралы герметикалық трактаттар деп атауға болады, олардың барлығы біздің дәуіріміздің бірінші ғасырларында Шығыс Жерорта теңізінде пайда болған. Шығыста ол мистицизм, магия және йога философиясы ретінде белгілі.

Бұрынғы уақытта «оккультизм» термині «ғылым» ұғымымен үйлеспейді деп қабылданған. Қазіргі ғылымда «оккультизм» немесе «жасырын ғылымдар» терминдерін қолдану үйреншікті жағдайға айналды. Тіпті ғылым мен ғылым философиясы ғылым өркениетінің бір сатысы ретінде қарастырылады.

Әдебиеттер тізімі

- Балагушкин Е.Г. Эзотерика в новых религиозных движениях // Дискурсы эзотерики. – Москва. – 2001. – С. 214-239.
- Безант А. Древняя мудрость / А. Безант. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 288 с.
- Бердяев Н.А. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – Москва: АСТ, 2011. – 345 с.
- Истоки тайноведения: Справочник по оккультизму. – Симферополь, 1994. – 304 с.
- Ладоренко О.О. Знание за пределами науки / О.О. Ладоренко. – Москва: Наука, 1996. – 56 с.
- Лосев А.Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития / А.Ф. Лосев. – Москва: АСТ, 2000. – 187 с.
- Неттесгеймский А. Оккультная философия. – М., 1994. – 133 с.
- Папюс. Оккультизм: Первоначальные сведения. – Москва: Локид-Пресс, 2003. – 336 с.
- Xondzinskiy P. Ruhoniy Shtaynerga qarshi: Waldorf pedagogikasi bo'yicha. – Moscow, 2001. – 17 p.
- Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии / М.П. Холл. – Москва: Эксмо, 2007. – 864 с.
- Шмаков В.А. Священная книга Тота. Великие арканы Таро: Абсолютные начала философии эзотеризма. – Москва. – 1916. – С. 3-22.
- Ямвлих. О египетских мистериях. Символика Таро: Путь посвящения / О. Ямвлих. – Москва: София, 2008. – 112 с.

- Faivre Antoine. Access to Western Esotericism.SUNY Series in Western Esoteric Traditions.Albany / Faivre Antoine. – New York: State University of New York Press, 1994. – 88 p.
- Pierre A. Riffard. Dictionaire de Iesterisme. – Paris, 1993. – 243 p.
- Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти. – Новосибирск: Наука, 1991. – 128 с.
- Шлик М. Поворот в философии. Хрестоматия по философии / М.Шлик. – Москва: Наука, 1997. – 135 с.

Нигина А. Шермухамедова, Темурбек К. Ибраимов

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Ташкент, Узбекистан

Значение оккультных знаний в развитии современной науки

Аннотация. Периодическое развитие философии науки рассматривается через несколько периодов, включая отношения между наукой и эзотерикой. К этому же и относятся эзотерические знания, оккультизм, религия и мифология. Известный философ и ученый Поль Фейерабенд утверждает, что «науку следует лишить центрального места в качестве идеологии научной элиты и приравнять к мифологии, религии и даже магии». То есть философия науки сегодня признает ряд явлений и скрытых знаний, выходящих за рамки науки, но не может внятно объяснить механизм возникновения мистического знания. Эта терминологию принято называть оккультизмом или оккультным знанием.

Человек всегда особенно относится к мистическим явлениям и сверхъестественным феноменам. Люди, которые не могли понять чего-то без научного или логического объяснения, пытались вообразить могущественных «богов», ответственных за определенные события. Оккультизм – это вера в определенные мистические силы, которые могут влиять на человеческую жизнь. Общение с этими силами доступно только самоотверженным людям. Существуют оккультные практики, которые помогают соединиться с этими силами. Православная церковь считает оккультизм опасным явлением, не имеющим ничего общего с христианством. Оккультизм основан на идее саморазвития и жизни вне Творца. Является заблуждением то, что древо добра и зла не только безосновательно, но и полезно, несет вред человечеству. Оккультизм тесно связан с грехом гордыни и верой в то, что человек, например, может обратиться к силам природы и самостоятельно перенести все тяготы этого мира.

Данная статья посвящена проблеме оккультизма и его известным течениям, раскрывает их терминологические особенности, значение и содержание. Обсуждается роль оккультизма в современной науке, взаимоотношения науки и оккультизма, приводится исторический анализ. В статье показано историческое значение оккультизма, возникновение и развитие оккультизма, его основные ответвления и направления, его актуальное значение.

Ключевые слова: философия науки; оккультное знание; оккультизм; эзотерика; оккультная философия.

Nigina A. Shermukhamedova, Temurbek K. Ibraimov

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan

The importance of occult knowledge in the development of modern science

Abstract. The periodic development of the philosophy of science is seen through several periods, including the relationship between science and esotericism. This also includes esoteric knowledge, occultism, religion and mythology. Noted philosopher and scientist Paul Feyerabend argues that «science should be de-centralized as the ideology of the scientific elite and equated with mythology, religion, and even magic». That is, the philosophy of science today recognizes a number of phenomena and hidden knowledge that go beyond the scope of science, but cannot clearly explain the mechanism of the emergence of mystical knowledge. This terminology is called occultism or occult knowledge.

Man always has a special attitude towards mystical phenomena and supernatural phenomena. People who could not understand something without a scientific or logical explanation tried to imagine powerful «gods» responsible for certain events. Occultism is the belief in certain mystical powers that can influence human life. Communication with these forces is available only to selfless people. There are occult practices that help connect with these forces. The Orthodox Church considers the occult a dangerous phenomenon that has nothing to do with Christianity. Occultism is based on the idea of self-development and life outside the Creator. It is a delusion that the tree of good and evil is not only unreasonable, but also useful and harmful to humanity. Occultism is closely connected with the sin of pride and the belief that a person, for example, can turn to the forces of nature and independently endure all the hardships of this world.

This article is devoted to the problem of occultism and its well-known currents, reveals their terminological features, meaning and content. The role of occultism in modern science, the relationship between science and occultism is discussed, and a historical analysis is given. The article shows the historical significance of occultism, the emergence and development of occultism, its main branches and directions, its actual significance.

Keywords: philosophy of science; occult knowledge; occultism; esotericism; occult philosophy.

References

- Balagushkin E.G. Ezoterika v novyh religioznyh dvizheniyah [Esotericism in New Religious Movements] Diskursy ezoteriki [Discourses of esotericism]. Moscow, 2001. P. 214-239, [in Russian].
- Bezant A. Drevnyaya mudrost' [Ancient Wisdom], (Feniks, Rostov-na-Donu, 2005, 288 p.), [in Russian].
- Berdyayev N.A. Smysl tvorchestva [The meaning of creativity], (AST, Moscow, 2011, 345 p.), [in Russian].
- Istoki tajnovedeniya: Spravochnik po okkul'tizmu [The Origins of Occult Science: A Guide to the Occult]. Simferopol', 1994. P. 304, [in Russian].
- Ladorenko O.O. Znanie za predelami nauki [Knowledge beyond science], (Moscow, 1996, 56 p.), [in Russian].
- Losev A. F. Istoriya antichnoj estetiki: Itogi tysyacheletnego razvitiya [The history of ancient aesthetics: Results of the millennial development], (AST, Moscow, 2000, 187 p.), [in Russian].
- Nettesgejmskij A. Okkul'tnaya filosofiya [Occult Philosophy], (Moscow, 1994, 133 p.), [in Russian].
- Papyus. Okkul'tizm: Pervonachal'nye svedeniya [Occultism: Initial information], (Lokid-Press, Moscow, 2003, 336 p.), [in Russian].
- Holl M.P. Enciklopedicheskoe izlozhenie masonskoj, germeticheskoy, kabbalisticheskoy i rozenkrejcerovskoj simvolicheskoy filosofii [Encyclopedic exposition of Masonic, Hermetic, Kabbalistic and Rosicrucian symbolic philosophy], (Eksmo, Moscow, 2007, 864 p.), [in Russian].

Xondzinskiy P. Ruhoniy Shtaynerga qarshi: Waldorf pedagogikasi bo'yicha [Against spiritual Steiner: according to Waldorf pedagogy], (Moscow, 2001, 17 p.), [in Uzbek].

Shmakov V.A. Svyashchennaya kniga Tota. Velikie arkany Taro: Absolyutnye nachala filosofii ezoterizma [The Holy Book of Thoth. The Great Arcana of the Tarot: The Absolute Principles of Philosophy Esotericism]. Moscow, 1916. P. 3-22. [in Russian].

Yamvliih. O egipetskih misteriyah. Simvolika Taro: Put' posvyashcheniya [About the Egyptian mysteries. The symbolism of the Tarot: The Path of Initiation], (Sofiya, Moscow, 2008, 112 p.), [in Russian].

Faivre, Antoine (1994). Access to Western Esotericism.SUNY Series in Western Esoteric Traditions.Albany, (State University of New York Press, New York, 88 p.).

Pierre A. Riffard. Dictionaire de Iesterisme. (Paris, 1993, 243 p.).

Rorti R. Filosofiya i zerkalo prirodi [Philosophy and the mirror of nature]. (Nauka, Novosibirsk, 1991, 128 p.), [in Russian].

Shlik M. Povорот v filosofii. Xrestomatiya po filosofii [A turn in philosophy. A textbook on philosophy], (Nauka, Moscow, 1997, 135 p.), [in Russian].

Автор туралы мәлімет:

Шермухамедова Нигина Арслановна - философия ғылымдарының докторы, профессор, философия және руханият негіздері кафедрасының меңгерушісі, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан.

Ибраимов Темурбек Қуанишбай Ули – магистрант, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан.

Shermukhamedova Nigina Arslanovna – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Fundamentals of Spirituality, Doctor of Philosophy, Professor, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan.

Ibraimov Temurbek Quaniשבay Uli – master's student, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Uzbekistan.